

Оригинални научни рад
уџк: 821.163.41.09-31 МИХАЈЛОВИЋ Д.
doi: 10.5937/zrffp52-37743

(ЗЛО)УПОТРЕБА ЧОВЕКА – ЈЕДНА ЕПИЗОДА ИЗ ЖИВОТА СВЕТЕ ПЕТРОНИЈЕВИЋА ИЗ РОМАНА *ТРЕЋЕ ПРОЛЕЋЕ* ДРАГОСЛАВА МИХАИЛОВИЋА

Маријана Б. СТОЈКОВИЋ¹

Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици
Филозофски факултет
Катедра за српску књижевност и језик

¹ marijanastojkovic1512@gmail.com

Рад примљен: 8. 5. 2022.
Рад прихваћен: 30. 6. 2022.

(ЗЛО)УПОТРЕБА ЧОВЕКА - ЈЕДНА ЕПИЗОДА
ИЗ ЖИВОТА СВЕТЕ ПЕТРОНИЈЕВИЋА ИЗ РОМАНА
ТРЕЋЕ ПРОЛЕЋЕ ДРАГОСЛАВА МИХАИЛОВИЋА

Кључне речи:
Драгослав
Михаиловић;
Треће пролеће;
тумачење;
трагика;
човек;
зло;
идеологија.

Сажетак. У средишту овог истраживања је лик Свете Петронијевића из романа *Треће пролеће* Драгослава Михаиловића. У раду ће путем једног исечка из живота Свете Петронијевића бити показано како на малог, провинцијског човека, бића са маргине, утиче моћни идеолошки механизам који трансформише јунака и доводи до трагичног исхода његове судбине. Под утицајем владајућег режима човек је доведен у ситуације у којима бива искоришћен и употребљен. Различити интереси, ниске страсти и морална посрнућа приказана су кроз лик Свете Петронијевића, представљајући га симболично као трагично и маргинализовано биће у универзуму притиснуто тежином једне идеологије и система.

Роман *Треће њролеће* Драгослава Михаиловића настао је према приповеци *Треће њролеће Светије Пејронијевића* (књига приповедака *Ухвати звезду њадалицу*), чиме писац наставља догађај из приповетке и показује склоност да у свом стваралаштву понавља мотиве и ликове.² Подстакнут изразитим историјским контекстом – периодом трајања Југославије (настанак СФРЈ и период Титове власти) – и дешавањима која су утицала на његово формирање као писца, Михаиловић³ ствара роман у којем симболично, путем лика Свете Петронијевића, слика историјску позадину, друштвени систем и судбину појединца притиснутог тим системом. Обликовање овог лика, као и многих других из пищевог опуса, може се дефинисати као његово изузетно умеће, чиме он, инсистирањем на уверљивости ликова, разматра питања о човеку као осамљеној и трагичној јединки у универзуму и судбинским догађајима који утичу на његово обликовање и делање: „Опојан као пиће, а знам, краткотрајан као зрак, силан као глечер а слаб, рањив као листак, чист као сад, а таман, стравично нејасан као сутра: шта ће од тога бити? Шта је то човек?“ (Михаиловић, 1997, стр. 5). Како Михајло Пантић наводи, Михаиловић се истиче по томе што јасно показује „напор да трагове људске судбине прати до у крајности драматичним околностима“ (Пантић, 2010, стр. 137), фокусирајући се на мрачна стања човекове психе. И заиста, када промишљамо о ликовима из Михаиловићеве прозе, видимо да је примат и фокус његовог интересовања управо човек и његов

² „Уопште се у Михаиловићевим текстовима често и функционално обавља динамичан трансфер. Исти мотиви и сичеи, у различитим текстовима, дивају подвргнути другачијој стваралачкој обради и, мада су они у основи слични или исти, њихов се идентитет и статус у његовом поетичком систему квалитетно мењају. Једни постају градивне чињенице историографских, а други градивни елементи аутоимуних фикционалних текстова. Иста их ауторска свест и рука, тако, у заједничку целину (породицу/класу) текстова спаја, али их, истовремено битно разликује и по природи и функцији видно одваја“ (Аћимовић Ивков, 2009, стр. 36).

³ Када говоримо о тренутку у коме је Драгослав Михаиловић ступио на књижевну сцену, треба истаћи запажање Предрага Палавестре, који је, илуструјући тадашњу историјску позадину, указао да је тај моменат најважнији прелом који је српска проза доживела у својој послератној историји (Palavestra, 1971, стр. 291).

(Зло)ујојиреба човека – једна ејизода из живојиа Светие Пејтронијевића из романа „Треће йролеће“ Драјослава Михаиловића

живот, чиме се формира критички однос према свету што га с правом чини зачетником и једним од најостваренијих и најпоследњих представника такозване стварносне или критичке прозе, једног од највитаљнијих токова српске прозе у протеклих сто година (Недић, 2010, стр. 90).

Роман *Треће йролеће* прати животну причу Свете Петронијевића, која је у суштинској вези са друштвеним и политичким дешавањима. Састављен из три дела, роман приказује најважније периоде његовог живота, од ране младости (живот у Ћуприји, борба са болешћу, рад у служби и деловање у политичком животу), па све до последњих дана (живот уваженог адвоката и човека из елитног друштва, љубавна авантура са студенткињом књижевности и њен крах, емоционална патња због грешака из прошлости, суочавање са сопственом савешћу итд.). Корене његових лоших поступака⁴ и испуњености мржњом савршено осликава следећи одељак из романа:

⁴ „Био је ухапшен неки сеоски поп из темнићког или параћинског среза и, ко зна зашто, дотеран у ћупријски затвор. И истрагу су водили Параћинци, који су отуда долазили свака два-три дана. Имали су, изгледа, податке да је затвореник четнички јатак и већ се знало да ће им омрсити метак. Али желели су од њега да истерају и где се преостала банда крије. А овај то ваљда није хтео да им да. И, дабоме, шта су могли, сурово су га тукли [...] Света је добио налог да га једне ноћи пре зоре спроведе у Јагодину [...] ’Везан поп, рекао је Петронијевић подсмешљиво, ’мирно село. Вежи и њега“ (Михаиловић, 2002, стр. 205–208). Наведени одломак из романа уводи нас у догађаје, који су, формирајући лик Свете Петронијевића, касније постали окидач за покретање ретроспекције у епизоди у којој се јавља суочавање Петронијевића са сопственом савешћу. Моменат у коме се, у тренуцима иживљавања над попом и још неколицином затвореника који заједно с њим те ноћи страдају, јавља још један догађај, окидач за убиства која су се те вечери догодила – убиство пса, који ће попа од момента хапшења и у току транспорта затвореника ка Јагодини све време пратити:

„Све је изгледало мирно и ништа није наговештавало никакво изненађење. Само их је онај пас све више нервирао. Сада је трчкарао поред кола, стално гледајући у њих, Војници су покушавали да га отерају, пружали ка њему бич, али он би им сваки пут измакао. Кевтао је одозго као да се некоме јавља. Неиспавани Тоза Боза је поред њега просто цептао од нервозе [...] ’Ово је неиздржљиво, рече. ’Па дабоме да јес је, потврди Тоза. И одмах потеже ’валтер’ из кудуре. ’Немој!’, викну Света.

Али његов другар преко леве надлактице већ нанишани и његов пиштољ пуче“ (Михаиловић, 2002, стр. 209–211).

Дешавања из ове ноћи ће стално изнова васкрсавати и у Светином располућеном бићу и рађати јак осећај кривице због поступака из прошлости. Занимљиво је да се, као најавна лоших догађаја и трагичног краја Светиног живота, у току романа појављује мотив пса као судбински, пророчки знак, који се понавља не само у Светином сећању већ и у моменту када се он, у повратку са Тозине сахране, нађе на путу за Београд, где колима прегазу псето које прелази улицу. У њему се тада рађа осећај тескобе због случајног убиства недужног бића, што га наводи да касније, у

„Носећи дубоко у себи усађено осећање провинцијалне прикраћености и фрустрације, због тога што варошка матуранткиња Гордана коју је заволео није показивала интересовање за њега, Света је то осећање осујећености пренео на однос према сељацима; однос испуњен новорођеном револуционарно-класном мржњом. Она га је водила и у кампањи принудног откупа житарица: 'Мрзео је све гецоване света. Све је то голи крвопија кулак и непријатељ!', помишљао је уверено, да би их, често, 'до малаксалости тукао'" (Михаиловић, 2002, стр. 13).

Он је, како сам писац наводи, „прави јалови полуинтелектуалац и слабић који ни на једном послу није до краја издржао и у дубокој патњи што против своје природе и порекла, ево, не може ништа, ма колико се трсио и сам са собом бочио“ (Михаиловић, 2002, стр. 14). Од таквог човека настаће злотвор који ће „вавјек и свагда“ бити повинован режиму, чије ће налоге испуњавати без речи.

У трећем делу романа писац приказује исечак из биографије Свете Петронијевића, чиме нас упознаје и са почецима његове каријере у политичким круговима из периода друге Југославије. Писац у овом делу романа, први пут, дужом ретроспективном епизодом, зауставља радњу и разоткрива срж проблема обликовања Петронијевићеве личности и, путем једног лика, симболично приказује људе које је машинерија актуелног режима створила и на чије је судбине утицала. На овај начин се тематизује терор владајућег режима, као и страх и беспомоћност његових жртава. Писац, такође, опсесивно приступа темама зла, насиља и смрти, колико реалистично толико и изразито модернистичко-егзистенцијалистички, савремено. Преобликовање у фикцију стварних ситуација и догађаја из периода о коме Михаиловић пише приказује нам поражавајуће сличности судбине лика Свете Петронијевића са судбинама људи у стварном свету. Писца интересује машинерија зла и човек, злочинац, његова психологија, мотиви и узроци који га терају на скрнављење људског у себи. Свепрожимајуће зло, које је у његовом фокусу, доводи јунака овог романа до екстремних ситуација које га повлаче у зачарани круг из кога нема спаса. Њему једино остаје да употребљава и буде употребљен и на самом крају постане свестан сопствене трагике и немоћи. Михаиловићево приповедање потиче управо из жудње да проникне у мрачни егзистенцијални тунел човековог бића и дубине његовог најинтимнијег света. За разлику од статичких, Михаиловићев лик је изузетно динамичан; дакле,

самоћи, преиспитује исправност својих поступака. Као да су му у тим моментима у глави одзвањале речи његовог пријатеља Тозе Бозе: „Шта ми оно редесмо? Шта чинисмо? [...] Ми смо били клинци, ништа нисмо с'ватали и нисмо никога имали да нас посаветује и к'о будале смо полегли у крв! И сад с то не можемо да живимо!“ (Михаиловић, 2002, стр. 167-168).

он се може толико мењати да на крају романа постаје сасвим другачији него на почетку (Lešić, 2008, стр. 375).

Читав исечак из романа, који је у нашем фокусу, можемо окарактерисати као причу о човеку, његовој трагици и насиљу које је оставило печат једног злог времена. То је заправо свељудска прича о паду и страдању, о свеопштем калу посрнућа, дакле, општа и архетипска. Зло време је време злих закона.

Света Петронијевић, централни лик романа *Треће ѓролеће*, бива увучен у сурову игру владајућег режима, што га маркира симболом дуђења људске суровости и зверског у људима, нечега блиског и увек и свуда могућег. Каријера Свете Петронијевића, полицијског службеника и човека понесеног идеолошким оптимизмом, креће се у току романа узлазном путањом, а „у својој педесет другој години Света Петронијевић је познат и успешан престонички адвокат из још познатије и успешније адвокатске куће, коме се два-три пута годишње име појављује у новинама. Политички је опредељен и активан и важи за *нашег човека на која се можеш ослонићи*“ (Михаиловић, 2002, стр. 69). Његов напредак у служби истовремено представља и његов морални пад као свесног бића што га разара, ограничава му слободу, чини га несигурним и испуњава различитим облицима страха. Он постаје алат у рукама политичког режима, којим се испуњавају налози са врха без питања и поговора, а да се притом губе основне људске вредности и гази све што је у човеку добро. Зло узима примат над добром и отупљује људска осећања, чиме се човек обезвређује и употребљава у различите сврхе. За Петронијевића, понесеног вихором актуелног режима, постаје сасвим довољно да постане његов сапутник, а да ипак на крају банално сконча. Иако је Петронијевић представник владајућег режима, у току романа се истовремено приказује и његова физичка и духовна патња. Иако је на страни тлачитеља, он је у исто време и потлачен, жртва и полтрон режима који једе сопствену децу, чиме писац начиње тему која се односи на питање идентитета. Писац на сложен начин, посредством лика Свете Петронијевића, показује на који начин Петронијевић посматра себе и своје порекло и како га окружење види. Успешно скривање иза режима даје последице које бивају видљиве у тренуцима преиспитивања самога себе, у размишљањима и психичким ломовима кроз које он пролази. Он бива изложен психичким ломовима и понижењима која ће га докрајчити унутрашњим распадом и обликовати као субјекта зле коби која га прождире. Стога је у раду фокус усмерен управо на ту епизоду у којој му пробуђена прошлост и савест не дају мира и у којој сам писац, наратор, читаоцима приближава ко је заправо тај „важни човек“ Света Петронијевић.

У току романа приказано је изразито психичко и емотивно реаговање овог лика, као и болест која га је пратила, што је све скупа имало утицаја на његове ставове, размишљање и деловање. У својој књизи *С оне*

стиране њринципиа задовољсиа Фројд истиче да је циљ живота смрт. Он је приметио да након трауматичних ситуација и момената људи често „обнављају“ искуства. Закључује да људи несвесно имају жељу за смрћу, али је она у великој мери ублажена животним инстинктом. Према његовом мишљењу, аутодеструктивно понашање⁵ је енергија коју је створио инстинкт смрти, Танатос (Фројд, 1994, стр. 54). Полако, али сигурно, у току романа Свету Петронијевића нагриза психоза подстакнута новорођеном револуционарно-класном мржњом и имагинарном визијом своје важности и моћи, која му дозвољава да се иживљава над немоћнима без икаквих ограничења. Светино напукло биће губи осећај за реалност градећи слику о важности свог положаја на нереалним основама. Његова несрећа огледа се у томе што се све оно што је требало да, према његовом виђењу, за њега буде животна ренесанса, завршило неславно. Специфичан тип надмоћног победника који ужива у свом положају и власти бива спутан сопственом савешћу, која га константно мучи, као и низом ситуација које ће га довести до потпуног краха.

Изразита пажња у роману посвећена је значајним епизодама које су чворишта драматуршког приповедања. Иако је роман састављен из три ненасловљена поглавља, за ово истраживање одлучили смо да издвојимо једну епизоду из живота Свете Петронијевића, која се може сматрати изузетно потресном. То је моменат када се он прикључује партијским одредима и улази у систем чији активни чинилац и постаје. Догађаји из живота овог лика одвијају се на плану прошло–садашње како би читаоци стално имали у виду механизме по којима су се они дешавали, као и то да су догађаји из прошлости оставили печат на данашњем друштву, при чему уочавамо мозаичку структуру романа која изискује циклично читање, односно, непрестано враћање на почетак. Догађаји из живота Свете Петронијевића стварају изузетно тескобну, хладну и песимистичну атмосферу у роману. Пред њима и сами читаоци остају слеђени. Света се трансформише у човека понесеног идеолошким оптимизмом и деструктивним уверењем, који касно, пред сам крај живота, спознаје шта су од њега начинили систем и друштво, изгубивши све моралне вредности које

⁵ Када говоримо о спрези ерос–танатос, можемо запазити да је она видљива и у односу Свете Петронијевића са Мирјаном, младом студенткињом књижевности, у коју се заљубљује и са којом се упушта у љубавну авантуру, али и у односу са другим женама из његовог живота, Горданом, Милесом и др. Управо се због Мирјане он заузима за случај њеног брата који бива оптужен од стране режима, заљубљује се у њу, свестан да одступа од моралних образаца, где се, како Стојковић запажа, „критични моменти екскалације животних нагона и атрибута еросне личности сучељавају са подсвесном борбом за поштовање задатих канона и образаца“ (Стојковић, 2022, стр. 406). Управо из тога проистиче да ерос уступа место танатосу, због чега Петронијевић трагично сконча – бива упуцан од стране момка заљубљеног у Мирјану и тако завршава свој живот.

(Зло)ујийорѣда човека – једна еѣизода из животиа Светие Пеѣтронијевића из романа „Треће йролеће“ Драгослава Михаиловића

више не може вратити. Он спознаје сопствени трагизам онда када је већ касно, сећајући се својих почетака *лејања у крви*, када као целат недужних и сам постаје жртва. Добровољно улажење у партизанске редове и бесговорно спровођење бруталних одлука утичу на његово формирање као античовека, трагичног и по природи склоног моралном паду. Спроводећи револуционарну правду, он без трунке саосећања мучи, хапси и ликвидира све оне који би се на било који начин замерили држави, и све то под менторством Јове Веселиновића. Он је човек који је са оне друге стране којом господари зло и због тога доследно то зло и спроводи.

Епизода коју оживљава у свом сећању једне ноћи, у својој соби, приказује читаоцима његове злотворске поступке и младог човека употребљеног од стране режима и симболички искоришћеног у нечисте сврхе.⁶ Та епизода показује равноправност прошлости и садашњости, сталну присутност прошлих догађаја у свести лика, који значајно утичу на квалитет његовог живота у садашњости. Само путем епизоде, која је предмет нашег истраживања, Михаиловић брзо прелази кроз судбину поменутог лика улазећи у његова психичка стања, како би нам путем тога саопштио и расветлио разлоге каснијих дешавања и крајњих консеквенци:

„Те ноћи Света није могао да заспи и готово до зоре се у постељи вртео. У почетку је мислио на Мирјану, а онда наново, по хиљадити пут, поче да листа догађаје од пре четрдесетак година. Да ли су, питао се онако како га ја Тоза Боза запитао, заиста морали да чини што су чинили? Да су били старији и зрелији, да ли би се од тешке судбе одбранили или би ипак починили исто? И јесу ли тада себе видели као хероје или као кукавице?

Свакако, видели су себе као револуционарне хероје, који се боре против једне страшне окупације – и против издајника унесрећеног народа! – и који се свете за вековну радничку муку. Пред њиховим цевима стајали су они који су клали, стајали су и они који су наређивали да се коље; бар су им тако говорили“ (Михаиловић, 2002, стр. 192).

Занимљиво је мишљење Жоржа Батаја, који истиче да „s podsmehom ukazujemo na protivurečnosti između rata i opšte zabrane ubistva, ali je rat,

⁶ Реч је о епизоди која се с правом препознаје као кључна за обликовање психологије главног јунака. Међутим, није наодмет поменути да су тренутку у коме Света Петронијевић више не може да побегне од сучељавања са поступцима из прошлости претходила дешавања, која су само додатно утицала на то, међу којима су кључни: суђење Мирјанином брату, љубавно разочарење које се односи управо на Мирјану као и самоубиство Тозе Бозе, пријатеља из младости и саучесника у деловању КНОЈ-а (његова сахрана и повратак у Ђуприју), поменутог у горенаведеним дешавањима која су у вези са убиством пса и попа, као и поменута саобраћајна несрећа у којој убија пса. Све скупа у свести главног лика ствара притисак који ескалира управо током непреспаване ноћи, када се догађаји из прошлости буде и постају „живи“.

kao i zabrana, svojstven svim ljudima. Ubistvo svuda izaziva užasavanje, ali se ratni poduhvati svuda smatraju junaštvom“ (Bataj, 1977, стр. 134). Сматрајући себе симболом власти, Света у тренутку ступања у КНОЈ себе види као револуционарног хероја што му, према његовом мишљењу, даје за право да чини зверства, без осећаја кривице и тескобе. Вихор младости, који га носи на погрешну страну, обликује га у биће које угрожава основна људска начела, немоћно да се одупре злу које га обузима. С тим у вези, поново можемо истаћи Батајево промишљање да „složene prilike života mogu čoveka, i to možda svakog, ma koliko njegova čestitost bila velika, da dovedu do toga da jednog dana živi u neposrednoj blizini njemu najomraženijeg poroka, uostalom, ne prepoznajući ga u njegovim posebnim vidovima, u kojima mu se približava da bi mu naneo bol“ (Bataj, 1977, стр. 138). Механизам који „једе своју децу“ узима га под своје и заиста му наноси бол. Света ће тога постати свестан тек пред сам крај живота резонујући свој удес и огољен интимни свет, који ће резултирати разорним последицама.

Пратећи текст, запажамо да Света, мучен сећањима која су навирала, те ноћи није могао побећи од себе⁷, сећајући се свог учлађења у КНОЈ⁸ коме је основна сврха била да „чисте терен од заостале банде“. КНОЈ је у Светином случају подразумевао сусрет са смрћу очи у очи. Не само у овом исечку из његовог живота него и током романа, присутна су психолошка преиспитивања себе, својих дела и дела својих противника, чиме се рађају процепи сумње у његовој свести и отварају питања: Да ли се каје због својих поступака? Да ли је можда могао да живи другачије? Да ли би онда био бољи човек? Промисљајући о човеку и његовој егзистенцији, Јасперс истиче да „ima neke беспомоћности u tome kad tražimo oslonac u zakonima dostojnim poverenja i naređenjima nekog autoriteta. Postoji, nasuprot tome, neka snaga odgovornosti pojedinca, koja diže u visine kad sluša glas celokupne stvarnosti [...] Biti čovek, znači postajati čovekom“ (Jaspers, 1956, стр. 180). Изливање душевних немира у сећањима која су навирала постајало је све јаче и живље. У њима је био садржан део једног прошлог живота за који би Света најрадије желео да се разнесе као да га никад није ни било:

„Већ прексутра nanoћ чим је њихова Двадесета бригада кренула на фронт, нови кнојевци су преко Мораве стрељали петнаестак

⁷ Његово распопућено и психички сломљено биће бранило се жељом „да стане под дебео млаз воде, да се под њом дуго сапуна и трља и да скине нечистоћу са себе“ (Михаиловић, 2002, стр. 18). Свестан тога, он свој комплекс прикрива бесом и агесијом над недужнима, који на крају и по њега постају погубни.

⁸ „Корпус народне одбране Југославије - Кној формиран је 15. августа 1944. године, као извршни орган Озне, односно као специјализована оружана формација за борбу против субверзивне делатности окупатора и унутрашњег непријатеља и извршавање других задатака војно-полицијског карактера [...] Био је потчињен Врховном команданту преко начелника Озне за Југославију“ (Милошевић, 2007, стр. 102).

(Зло)ујојиреба човека – једна епизода из живота Свјетле Пејронијевића из романа „Треће йролеће“ Драгослава Михаиловића

затвореника и заробљеника. Само један међу њима имао је немачку војну униформу, један или двојица носили су грађанско одело, остали су били сељаци. Њих, кнојеваца, такође је било петнаестак. У мрколо ноћи, везане жицом двојицу по двојицу, узели су их из затвора код цркве и потерали улицом налево према ушћу Раванице у Мораву [...] Одатле су скренули [...] На том месту које ће у жаргону назвати Песак, нашли су две велике ископане јаме. Тада се међу везаницима јави запомагање“ (Михаиловић, 2002, стр. 197).

Након ове ноћи, у којој ће уследити догађаји које ћемо истаћи, евидентна је колективна људска несрећа и оних који муче и оних који су мучени. Ова епизода је слика пониженог човека, зла и слика тражења пута у тоталном беспућу. Заробљени народ, сматран четницима, бива изложен тоталном уништењу, док се злотвори са поносом утапају у свом идеализму што их чини изразито трагичним. Туђа мука храни њихов его и подстиче на различита зверства и мучења. Символично, Михаиловић путем ових сцена слика човека употребљеног а касније и одбаченог у вихору историјских збивања, чиме се даје универзална слика људске пропасти пред најездом зла:

„Немојте, браћо! Зашто, браћо!

Јова извади онај дугачки пиштољ из дрвене футроле.

’Бут, мајку ти кољашку! Да те нисам чуо!’

Већина ућута. Али један међу њима, постареји сељак, не умеде да се заустави.

’Гос’ин капетане’, повика, ’шта то ’оћете! Ми смо Срби! Ја нисам кољаш! Немојте, браћо Срби, да убивате Срби! Ја имам децу стареју од вас! Моји ће синови сад са партизани на фронт!’

Јова му, некако у проласку, и не нишанећи, пуче из оног пиштоља право у уста. Човек замлатара слободном руком. (Свети се учини да му се на потиљку нешто расцвета). Поче да кркља као да се загрцнуо“ (Михаиловић, 2002, стр. 198).

Поред безброј потресних сцена убистава и зверстава, после којих су затворенике затрпавали шљунком у претходно припремљене хумке, језив је опис кратког „предавања“, које ће Свети и осталим Кнојевцима одржати Јова Опанчар, односно Јован Веселиновић:

„Увек ћете’, рекао им је, ’имати ископане рупе; не морате ви тиме да се бавите. И увек морате пре стрељања да их свучете; све до гаћа. То ноћас нисмо урадили, јер сте нови. А то је грешка; по одећи они се једног дана могу препознати [...] Пуцаш у мету као да лежиш у рову и да на тебе иде непријатељски стрељачки строј [...] Мораш да будеш брз и тактичан.

- И не гледај у њега. Немаш зашто да га памтиш да би га много загледао. Не гледај га у лице, него у ноге или груди, тамо где треба да му спрашиш. Не размишљај зашто му прашиш. Он је твој метак, не брини се, заслужио, и наплатио, немаш зашто о њему да размишљаш. Нека иде куд је кренуо.

Те ноћи, Света Петронијевић је приметио, већина није заспала, а неки су у башти, кришом, и повраћали. Међу њима, тај први пут, био је и он. Колико су још пута такве задатке на моравској обали обављали? Можда десетак, можда петнаестак пута. Света ноћне изласке није бројао, нити је више бљувао“ (Михаиловић, 2002, стр. 201).

Приказујући ужасавајуће призоре из ових епизода, Михаиловић посредством ликова као што су Срета Петронијевић и његов ментор Јова Веселиновић, залази у најмрачније делове човекове психе, а уједно слика драматичне људске удесе. Приказујући људске поразе посредством ових ликова, Михаиловић наглашава да су они само марионете у рукама власти и да порази заправо нису њихови него епохе која их је таквим учинила.

Посматрањем ових делова из романа, уочава се настојање писца да прикаже шта је човек способан да учини другим људима, али и самом себи. Његов трагизам лежи у немогућности сагледавања или пак у касном сагледавању неисправности својих поступака. Времена за катарзу нема или га је мало остало, а ликови злотвора скончавају на најтрагичнији и најбизарнији могући начин. Петар Милосављевић у тексту *Негеолошка њачка ледишија у роману „Кад су цвешале њикве“ Драјослава Михаиловића* истиче да „идеали тадашњег режима не само да се нису остварили, него су се претворили у своју супротност. Бивши комунисти, сем тога, доживљавају драму суочавајући се са великим страхотама режима у чијем су стварању сами учествовали“ (Милосављевић, 2012, стр. 209).

Света Петронијевић сконча тако што га убија љубоморни младић заљубљен у исту девојку као и он, студенткињу, у шуми, где га након три дана проналазе, баш у моменту смрти актуелног председника државе и вође поменутог режима, која баца сенку на његову смрт и сугерише на бизарност живота малог човека употребљеног у политичке сврхе, недостојног чак жаљења на дан сопствене смрти. Последњи дани његовог живота спознаја су сопствене несреће, трагике и кривице:

„Негде далеко, у некој болници у Љубљани, умирао је један човек чијој је партији Света Петронијевић три и по деценије припадао, коме је откако зна за себе служио као дворишни пас, ради којег је убијао и због чега се свих ових година разбијао од осећања кривице [...] Око три сата по подне, два сата после догађаја у Липовачкој шуми, умро је велики газда у малој балканској држави [...] Стао је железнички, ваздушни, поморски и градски саобраћај [...] спортске утакмице су

(Зло)ујојиреба човека – једна ејизода из животиа Светие Петронијевића из романа „Треће йролеће“ Драгослава Михаиловића

се прекидале, животиње у београдском зоолошком врту заузеле су став мирно. Државници у свету паковали су кофере ради одавања почести покојнику.

У гунгули свенародне жалости и у свом животном нереду, Милеса је мужевљев нестанак пријавила полицији тек после тридесет шест часова. Али у том тренутку нико није имао времена за потрагу“ (Михаиловић, 2002, стр. 232).

Михаиловић нам јасно нуди монструозно приказивање друштвеног система идући од појединачног ка општем. Свуда је у том систему човек усамљен, исцрпљен и употребљен, свуда је и злочинац и жртва, и тлачитељ и потлачен, и страдалник и животиња у том амбијенту који креира друштво око њега и обликује га као јединку. У лику Свете Петронијевића одиста препознајемо исконску човекову потребу и жељу за поседовањем моћи, која би омогућила суверену владавину над другим људима. Феномен зла у савременом свету један је од основних који је разрађен и уопште у прози Драгослава Михаиловића. Поучен голооточким искуством, он приказује ликове људи трагичног удеса, неспособне да се одупру колотечини времена и друштвеним околностима у којима се налазе, сликајући лошу страну актуелне власти. У складу с тим, Маријана Стојковић запажа да је „тоталитарни пројекат, као што је био комунизам, приказујући се весником слободе, показивао своје репресивне мере сваком појединцу који је покушао да му се супротстави или се на било који начин није уклапао у мишљења и делања таквог система. Створена је фаза и доба хегемонизма од којег се тешко могло побећи“ (Стојковић, 2021, стр. 229). Моћ, власт, зло и систем који гази све пред собом и самог Свету повлачи у вртлог из којег нема спаса. Иако покушава да се ослободи провинцијског у себи и побегне од свог порекла⁹, оно га упорно стиже подсећајући га изнова одакле је и како је заправо постао то што је данас. Његово напредовање у каријери започело је оне ноћи када је први пут почео да убија. Од тада, сваки одузет живот био је за њега степенек више ка већој позицији:

„Још крајем јесени четрдесет четврте Петронијевић ће у Кноју постати један од оних који се, према карактеристикама које им је писао Опанчар, ’истиче у обављању задатака’ и чак ’показује иницијативност у раду’.

Већ новембра добиће први чин и накачиће на рукаве десетарске звезде. А крајем децембра биће примљен у партију и одмах ће постати

⁹ У роману је у свим аспектима Светиног живота присутна подељеност и доминација неког поларизма, двострукости, дуализма у самом његовом бићу. Бег од сопственог порекла, претходних догађаја и правог ЈА резултираће располоћеним бићем изгубљеним у злом времену, које ће на крају најсуровије бити поражено.

и водник. При томе ће извесну улогу имати, свакако, и његова школа. И једно и друго унапређење даће му Опанчар. Тада његовог командира више неће звати овако него *груї кайейтан Јова*. Касније ће, пак, постати *груї йуковиник Јова Веселиновић, народни херој Јујославије*“ (Михаиловић, 2002, стр. 204).

Занимљиво је промишљање Николе Милошевића о негативном лику у књижевности, где он запажа да негативни ликови у књижевним делима поседују неку привлачну моћ којом зраче и пред којом је етика немоћна [...] Дешава се да приликом читања неког књижевног дела осећамо извесно саучешће према јунаку и стрепњу за његову судбину (на пример, након злочина који је извршио). Нешто у природи јунака нас спутава и мења наше моралне ставове (Milošević, 1990, стр. 6). То уистину не значи да ми подржавамо поступке који су лоши или неморални, већ се, вођени емпатијом, трудимо да пронађемо неку врсту оправдања за лоше поступке. Тиме бивамо подстакнути као и пишчевом успешном обрадом тематике,¹⁰ јер он може путем различитих начина правдати поступке негативног лика који је створио. Он нам заправо нуди ширу слику резоновања ствари, тумачења ситуација, поступака и догађаја са различитих аспеката, који би нам помогли да пронађемо трунку сажалења за негативног лика. Заправо, у овом случају ми то и чинимо. У Свети Петронијевићу ми видимо целокупну човекову трагику до које су довели бројни чиниоци. Не подржавамо, не налазимо оправдање, али се у току читања романа сусрећемо са осећајем сажалења према том човеку. Иако у потпуности не неутралишемо моралну одговорност јунака, ми, као читаоци, покушавамо да је ублажимо. Милошевић, такође, запажа да „није свеједно да ли литерарни преступник тријумфује или propada. Svakako će negativni književni junak koji tragično završava svoju преступничку karijeru, više pobuditi naše saučesće i razumevanje [...] Čitalac može uvideti da junak pati i da je možda baš iz te patnje proistekao čin zločina“ (Milošević, 1990, стр. 10). У лику Свете Петронијевића Михаиловић је истовремено приказао и насилника и жртву, што је учинило да роман добије изразито психолошку димензију. Драма душе транспонује се у драматичност његових поступака и гестова. Сва дешавања из прошлости и садашњости пролазе кроз Петронијевићеву свест и претварају се у грижу савести¹¹ и страх од самодеструкције. Дејство

¹⁰ Милошевић наводи да „najdublji izvor naše popustljivosti prema negativnim junacima leži u lepoti njihovog umetničkog oblikovanja [...] Prilikom čitanja uživamo pre svega u lepoti forme, dok je ono što nam se iskazuje manje-više sporedno“ (Milošević, 1990, стр. 20).

¹¹ Говорећи о моралној кривици, Карл Јасперс истиче да сваки појединац сноси моралну одговорност за поступке које почини као појединац, као и за све своје поступке који подразумевају спровођење политичких и војних одлука. Ни у једном

страха од идеологије резултира поданичким губљењем идентитета главног лика овог романа и продубљивањем драме постојања појединца. Уједно, поред моралне кривице, у савешћу мученом лику романа препознајемо трагове Јасперсове такозване „метафизичке кривице“, према чијем је мишљењу сваки човек одговоран посебно за злочине почињене у његовом присуству или с његовим знањем. То што још увек живим након што се тако нешто догодило, тишти ме као неизбрисива кривица (Jaspers, 2009, стр. 27). Писац свесно тежи, како би Петар Милосављевић рекао, да оствари онај бодлеровски модел „естетике ружног“: спој лепе форме и ужасне садржине¹² (Милосављевић, 2012, стр. 234). Снови једног човека биће болно поражени на начин о коме није могао сањати, а он никада неће добити прилику да живи по сопственом избору. Душевни немир добиће примат над душевним миром.

Само овим одељком из романа *Треће љролеће* могуће је уочити уметничку тескобу при сусрету са тешком темом. Искористили смо само исечак из романа, Михаиловићеву малу причу, која је заправо настала на подлози велике приче века. Фрагмент из живота Свете Петронијевића један је од најупечатљивијих, али и најпотреснијих, најтужнијих примера трагике човека употребљеног у сврхе једног репресивног система. Лабављење

тренутку не важи просто „наређење је наређење“. Злочини остају злочини и онда када су наређени и подлежу, као и сваки други поступак, моралном суду (Jaspers, 2009, стр. 26).

¹² Михаиловић је један од најзначајнијих представника једног новог правца који се у нашој књижевности појавио. Проза новог стила донела је значајне новине у српску књижевност и била предмет разматрања бројних критичара. Увођење нових приповедачких норми и појава „нове прозе“, „новог реализма“, „критичког реализма“, „супрареализма“, „грубог реализма“, „артистичког реализма“, „конструктивистичког реализма“, „тврдокухане прозе“, „стварносне или конкретне прозе“ (термини које су критичари користили и проналазили како би дефинисали новину која се јавила у књижевности) изазвало је изразито, уједно и значајно померање књижевног укуса, које је првенствено представљало обнову најснажније традиције у српској књижевности (Јеремић, 1972, стр. 4). Љубиша Јеремић, истакнути тумач те прозе, проналази најадекватнији термин – „проза новог стила“, како би приближио нови талас еволуције књижевности који се покренуо у XX веку. Он указује на важне одлике ове прозе, наводећи да се „новина показује осим у односу према приповедачкој грађи и према коришћеном језику (нпр. појачано интересовање за нарацију у првом лицу, функционалне стилове и аутентичан говор појединих средина и слојева) – у нарочитом третирању чинилаца реалистичког приповедачког поступка, као што су композиција, фабула, заплет, карактер, поента; ови чиниоци сада се узимају као хипотетични, неком врстом идеологије изнутра оптерећени модели тумачења људске судбине, који и сами могу постати предмет приповедачког обликовања“ (Јеремић, 1978, стр. 12). Михаиловић је у роману *Треће љролеће* доследно презентовао основна обележја те прозе. Милосављевић истиче да се „’наша стварносна проза’, како се од ње и могло очекивати [...] по правилу окреће приказивању грубе свакодневне стварности и такозваног малог човека“ (Милосављевић, 2012, стр. 236).

моралних норми, потврђивање зла и порицање слободе пример је мирења човека са сопственим раздором. Андрејевић (2017, стр. 11) запажа да се угроженост савременог човека цивилизацијом, која је напредовала у чизмама од седам миља, али је заборавила на психолошки и емотивни склоп човека, само појачавала у XX веку насиља, опаког зла, ратова и квара. У том контексту је Драгослав Михаиловић један од најсмелијих писаца који се усудио да проговори о темама које су мучиле појединца притиснутог, између осталог, и историјом и идеологијом. Његов стваралачки поступак примењен, поред осталих, и на овом роману, може се, према методолошком упутству Пола Рикера, описати као „креативно подражавање живог временског искуства помоћу заплета“ (Рикер, 1993, стр. 45). Зло је код Михаиловића оличено у механизмима власти, а маркирано и конкретизовано у дејству идеологије. Политика страха је најмоћније оружје сваке идеологије, манипулативна снага која се користи за спровођење воље владајуће групе и ограничавање људске слободе (Андрејевић, 2017, стр. 12). Схватање историје приказано у *Трећем њролећу* је схватање једне епохе о којој се пише као о времену трагичних судбина и трагичног положаја човека у историји који се под утицајем њених токова трансформише и спознаје сопствени трагизам. Роман проблематизује односе или, како Даница Андрејевић (2017, стр. 10) дефинише, конфликте између великог механизма идеологије и стварности обичног човека. Овим романом писац разобличава и препознаје изворну људску природу опседнуту праисконском жељом за поседовањем моћи, која омогућава суверену владавину над другим људима, али у исто време доноси катастрофалне последице несагледивих размера.

Извори

- Михаиловић, Д. (1997). *Фреде, лаку ноћ*. Београд: Просвета.
Михаиловић, Д. (2002). *Треће њролеће*. Београд: Чигоја штампа.

Литература

- Андрејевић, Д. (2017). Идеологија, човек, драма (о драмама Душана Ковачевића). У: Ж. Миленковић (ур.), *Душан Ковачевић. Човек, идеологија, драма* (9–21). Грачаница: Дом културе „Грачаница“.
- Аћимовић Ивков, М. (2009). Историја, биографија и прича. О личном и наративном идентитету у нефикционалној прози Драгослава Михаиловића. У: Д. Ајдачић и З. Момчиловић (прир.), *О делу Драгослава Михаиловића* (32–38). Врање: Учитељски факултет, Центар за издавачку делатност.
- Јеремић, Љ. (1978). *Проза новој сџила*. Београд: Просвета.

(Зло)ујојиреба човека – једна ейизога из живојиа Свейе Пејронијевића из романа „Треће йролеће“ Драјослава Михаиловића

- Милосављевић, П. (2012). *Нарайолошка истраживања I*. Београд – Грачаница: Матица српска у Дубровнику; Мирослав – Логос.
- Милошевић, М. (2007). Порекло и еволуција органа државне безбедности социјалистичке Југославије (1944–1966). Преузето са: <http://istorijskiarhiv.rs/sites/default/files/PODACI/materijali/Glasnik%20clanci%202007/Milan%20Milosevic%20Glasnik%2041%202007-4.pdf>
- Недић, М. (2010). Скица за портрет Драгослава Михаиловића. У: М. Пантић (прир.), *Пућ йо нейроходи* (89–98). Београд: Библиотека града Београда.
- Пантић, М. (2010). Случај приповедача Михаиловића. У: М. Пантић (прир.), *Пућ йо нейроходи* (135–140). Београд: Библиотека града Београда.
- Рикер, П. (1993). *Време и йрича*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књи-жарница Зорана Стојановића.
- Стојковић, М. (2021). Григорије Божовић – жртва политичке идеологије. У: С. Алексић и Н. Лазић (прир.), *Ейика и естейика Гријорија Божовића* (225–234). Косовска Митровица – Зубин Поток: Филозофски факултет – Културни центар „Стари Колашин“.
- Стојковић, М. (2022). Психоаналитички приступ у карактеризацији лика Вујке Белошеве из истоимене приповетке Григорија Божовића. У: М. Анђелковић и М. Секулић (прир.) *Савремена йроучавања језика и књижевности* (401–410). Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет.
- Фројд, С. (1994). *С оне сйране йринцијиа задовољсйива*. Нови Сад: Светови.
- Батај, Ж. (1977). *Књижевност и зло*. Београд: Београдско-издавачко графички завод.
- Jaspers, K. (1956). *Filozofija egzistencije*. Berlin: Walter de Gruyter cd.
- Jaspers, K. (2009). *Pitanje krivice*. Beograd: Fondacija Konrad Adenauer Beograd (KAS).
- Lešić, Z. (2008). *Teorija književnosti*. Beograd: Službeni glasnik.
- Milošević, N. (1990). *Negativni junak*. Beograd: KUIZ „Beletra“.
- Palavestra, P. (1971). Srpska književnost danas. U: *Savremenik*, XVII/XXXIII (4), 291–296.

Marijana B. STOJKOVIĆ

University of Priština in Kosovska Mitrovica

Faculty of Philosophy

Department of Serbian Literature and Language

The (Mis)use of the Man - an Episode from
the Life of Sveta Petronijević from the Novel
The Third Spring by Dragoslav Mihailović

Summary

At the heart of this research is the character of Sveta Petronijević from the novel *The Third Spring* by Dragoslav Mihailović. In this paper, an excerpt from the life of Sveta Petronijević will show how a small, provincial man, a person from the margins, is influenced by a powerful ideological mechanism that leads to his transformation and life tragedy. Under the influence of the ruling regime, the man is brought into a situation in which he is exploited, and must abide by the regime. Various interests, low passions and moral are stumbling blocks shown through the character of Sveta Petronijević, symbolically presenting him as a tragic and marginalised being in the universe pressed by the weight of ideology and system.

Keywords: Dragoslav Mihailović; *The Third Spring*; interpretation; tragedy; man; evil; ideology.

Овај чланак је објављен и дистрибуира се под лиценцом *Creative Commons ауторство-некомерцијално 4.0 међународна* (CC BY-NC 4.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

This paper is published and distributed under the terms and conditions of the *Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International* license (CC BY-NC 4.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).